

М.М. Аляхновіч (Брэст)

СЕМАНТЫКА МОЎНАГА ЗНАКА Ў ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫМ КАНТЭКСТЕ БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАГА ПАМЕЖЖА

Праўленне сэнсава-сістэмных адносін у лексіцы і фразеалогіі мовы вытлумачаецца аднымі і тымі агульнамоўнымі законамі. Праўда, непасрэднае вытлумачэнне сутнасці гэтых з’яў (сінанімія, антанімія, полісемія, варыянтнасць і г.д.) даследчыкамі мовы да сёння не дае магчымасці сцвердзіць, што ўсе кропкі над “і” ў гэтым пытанні пастаўленыя.

З’ява мнагазначнасці ў лексіцы і фразеалогіі, да прыкладу, лічыцца ці не найпаўней даследаванай і раскрытай: і непасрэдна ў лексічнай сістэме, і ў фразеалагічнай, а таксама на ўзроўні супастаўлення і функцыянальнага параўнання. Спецыфіка фразеалагічных адзінак (ФА) абумовіла як знешняе, так і ўнутранае разыходжанне мнагазначнасці фразеалагічнай і лексічнай. “Прыкладна чацвёртая частка лексікі беларускай літаратурнай мовы – мнагазначныя словы”, а “з 5755 фразеалагізмаў, пададзеных у Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы (1993), на долю мнагазначных прыходзіцца 873 фразеалагізмы, або 15 % ад агульнай колькасці” [1, с. 62], “прыкладна толькі шостая іх частка мае часцей за ўсё два значэнні” [2, с. 57]. А па даных “Фразеологического словаря русского языка”, “даже если иметь в виду условность, относительность этих данных, общее соотношение многозначных фразеологизмов и однозначных выражается как один к десяти” [4, с. 112].

Падыходы даследчыкаў пры акрэсленні сэнсава-сістэмных адносін у фразеалогіі вызначаюцца неакрэсленасцю пазіцый, што можна ў пэўнай ступені патлумачыць навуковым пошукам найбольш прымальных і вывераных тэарэтычных палажэнняў. Што да полісеміі ў сферы фразеалогіі, то ў навуковым плане гэта з’ява няпростая, бо закранае цэлую сістэму адносін унутры неаднаслоўнай устойлівай адзінкі, якой з’яўляецца фразеалагізм. Напрыклад, пры вызначэнні мнагазначных фразеалагізмаў апошнія падзяляюцца на дзве групы: да першай адносяцца ўстойлівыя адзінкі, значэнні якіх непасрэдна залежаць адно ад аднаго, наступнае вынікае з папярэдняга; да другой – фразеалагізмы, значэнні якіх не выяўляюць паміж сабой ніякай генетычнай сувязі, існуюць незалежна адно ад аднаго [4].

У класіфікацыйнай схеме для мнагазначных фразеалагізмаў айчынага даследчыка І.Я. Лепешава адзначаем больш за дзесяць пазіцый. Сярод іх – абсалютыўнасць / канструктыўная абмежаванасць значэння, суб’ектнае акружэнне (адушаўлёнасць / неадушаўлёнасць, канкрэтнасць / абстрактнасць), аб’ектнае акружэнне (кантэкстуальная сувязь – кіраванне, дапасаванне, прымыканне), словы-суправаджальнікі (абавязковасць / неабавязковасць), стылістычнае размежаванне значэнняў, полісемія ў сістэме сэнсавых адносін (сінанімія, антанімія і інш.) [1, с. 62–73].

Класіфікацыйныя крытэрыі (паказчыкі) мнагазначных фразеалагізмаў, як бачым, маюць і падобнае, і адрознае абгрунтаванне. Для прыкладу, мнагазначнасць фразеалагізма павінна праяўляцца тады, калі яго значэнні “разгранічваюцца в залежнасці ад саюза з існасцямі аднаго і тых жа існасцямі. Ср.: **братъ вверх над кем-либо** ‘главенствовать, верховодить, иметь преимущество в чем-либо’ и **братъ вверх над чем-либо** ‘оказываться сильнее, значительнее в каком-либо отношении, преобладать’” [Молотков, 121]. Параўн.: у І.Я. Лепешава: **браць (узяць) верх** 1. *над кім*. Падпарадкаўваць каго-н. сваёй волі, панаваць над кім-н.; 2. *над чым*. Аказвацца больш значным, мацнейшым чым што-н. іншае; 3. *над кім, над чым*. Дамагацца перавагі над кім-, чым-н., адольваць, перамагаць каго-, што-н. [ФСБМ, 1, 121].

І разам з тым – яшчэ меркаванне: “в фразеологизме **стереть с лица земли** неверно делить значение ‘уничтожить’ на значения ‘погубить’ и ‘разрушить до основания’ только потому, что далее следует одушевленное или неодушевленное существительное” [7, с. 43]. Цалкам адпавядае гэтаму сцвярджэнню фразеаграфічны артыкул слоўніка фразеалагізмаў украінскай мовы: **змести (стерти, зітерти) з лица землі каго, што**. Жорстко расправіцца з кім-небудзь, знішчыць, разгроміць штось [ФСУМ, 1, с. 338].

Параўнаем фіксацыю адпаведных адзінак у фразеаграфічных даведніках рускай і беларускай моў: **стереть с лица земли** 1. *кого*. Жорстко расправіцца з кем-лібо, сапраўды погубіць каго-лібо; 2. *что*. Сапраўды знішчыць, разбурыць да асновы [ФСРЯ, 1986, с. 456]; **сціраць (сцерці) з твару зямлі** 1. *каго*. Жорстка распраўляцца з кім-н., знішчыць каго-н.; 2. *што*. Сапраўды знішчыць, разбурыць дашчэнту; 3. *што*. Сапраўды і распраўляцца з тым, што перашкаджае [ФСБМ, 2, с. 410–411].

Сэнсавыя адносіны мнагазначных фразеалагізмаў найбольш прыкметна праяўляюцца пры параўнальна-гістарычным вывучэнні ўстойлівых адзінак, а наяўнасць адной, агульнай крыніцы паходжання дазваляе мнагазначным ФА на міжмоўным узроўні захаваць аднолькавую ўнутраную форму і – вельмі часта – семантыка-спалучальныя сувязі са словамі ў кантэксце, што з’яўляецца істотным пры размежаванні значэння. Пры такім падыходзе можна канстатаваць супадзенне напрамкаў (спосабаў) развіцця новых значэнняў ФА ў мовах – бел.: **Адзін на адзін** 1. Без сведак, без публічных асоб (гаварыць, дамаўляцца, сустракацца з кім-н.); 2. Без саюзнікаў, памочнікаў, без падтрымкі з боку каго-н. (біцца, сустракаць не-

бяспеку і пад.); 3. У адзіночку, зусім адзін (заставацца, апынуцца з *чым-н.* і пад.) [ФСБМ, 1, с. 56–57]; укр.: **Один на один** 1. з *ким* і без додатка. Удвох з *ким-небудзь*, без стороннього втручання; віч-навіч; 2. з *чим*. Сам з *чим-небудзь* [ФСУМ, 2, с. 579]; рус.: **Один на один** 1. Наедине, без свидетелей, без посторонних; 2. Без союзников, без помощников, единомышленников и т.п. [ФСРЯ, с. 295].

Супадзенне вобразнай асновы і прыватных значэнняў характэрнае для многіх адзінак – бел.: схіляць галаву *перад кім, перад чым*; рус.: скло-нять (склонить) голову *перед кем, перед чем*; укр.: схилити /схилити голову (чоло, шію) *перед ким.-чим*; пол.: skłaniać, skłonić głowę *przed kim, przed czym*; балг.: прекланям / прекланя (сьшо скланям / скланя) глава *пред няко-го, пред нешто*; або: бел.: каламуціць (муціць) ваду; рус.: мутить воду; укр.: каламутити / скаламутити (закаламутити) воду [в криниці] *кому и без до-датка*; балг.: мѣтя (сьшо розмѣвам / розмѣтя, бѣркам, розбѣрквам / розбѣркам) водата *на някого*; славацк.: mutit' vodu; пол.: mącić, zamącić komu wodę і інш.

Першасная канкрэтна-паняцінная суаднесенасць фразеалагізма ў на-цыянальных умовах часцей за ўсё не дае магчымасці павялічыць ступень сэнсавага абагульнення, пашырыць спалучальныя сувязі ўстойлівай адзінкі, а значыць, праявіць на міжмоўным узроўні аднолькавыя ці падоб-ныя сэнсавыя адносіны. У гэтым выпадку мнагазначныя ФА ў роднасных мовах пры частковым сэнсавым супадзенні ў цэлым разыходзяцца ў семан-тыцы, у канкрэтным яе змесце. Параўнаем: бел. – **залатыя рукі ў каго**. Хто-н. вельмі ўмелы і здольны ў сваёй справе чалавек [ФСБМ, 2, с. 287]; рус.: **золотые руки** 1. Мастер своего дела; человек, очень искусный в сво-ем деле; 2. *у кого*. Кто-либо умеет сделать, смастерить все, за что ни возь-мется [ФСРЯ, с. 398]; укр.: **золоті руки** 1. Майстер своєї справи; вправна, уміла, здібна людина; 2. *у кого*. Хто-небудзь умеє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; 3. Уміння, вправність в усякій роботі, кмітлівість у ремеслах, висока професійна майстерність [ФСУМ, 2, с. 769]; пол.: **mieć złote ręce** – być zdolnym, umieć coś dobrze zrobić; umieć wszystko zrobić [Skorupka, 2, s.29]; балг.: **златни руце**, або: бел.:– **так сабе** 1. Без усякай прычыны, без пэўнага намеру (рабіць што-н.); 2. Ні добра і ні дрэнна, пасрэдна, сярэдне; 3. Ні добры і ні дрэнны, сярэдні, такі, што нічым асаблівым не вылучаецца [ФСБМ, 2, с. 434]; рус.: **так себе** 1. Ни плохо, ни хорошо; неважно; 2. Ничего особен-ного собой не представляющий. О ком-либо или о чем-либо среднем, по-средственном, не имеющем ярко выраженных качеств; 3. Без особых наме-рений, цели, повода, причины [ФСРЯ, с. 470]; укр.: **так собі** 1. Ні добре, ні погано; посередньо; 2. Нічим не виділяється, нічого особливого не стано-вить; посередній; 3. Непоганий; 4. Без особливої причини, наміру; випад-ково [ФСУМ, 2, с. 876]; пол.: **tak sobie** 1. Nie najlepiej, średnio, nieczygodnie; 2. Nie wiedzieć dlaczego, po co; bez celu, bez powodu [Skorupka, 2, s. 339].

Ці такая паралель – бел.: **як (нібы) снег на галаву** 1. Зусім нечакана для каго-н. (з’яўляцца, прыходзіць, прыязджаць і пад.). Пра раптоўнае з’яўленне каго-н. 2. Зусім нечакана, раптоўна (наступіць, адбыцца і пад.). Пра якую-н. падзею, вестку і пад. 3. Зусім нечаканы, раптоўны (прыход, візіт, навіна і пад.) [ФСБМ, 2, с. 365]; рус.: **как [будто, словно, точно] снег на голову** 1. Совершенно неожиданно, внезапно (появляются, прибывают, сваливаются, являются и т. п.); 2. Совершенно неожиданный, внезапный [ФСРЯ, с. 441]; укр.: **як (мов, ніби і т. ін.) сніг (дощ) на голову [з ясного неба]**, з сл. з в а л ю в а т и с я, з ’ я в л я т и с я та ін. Зовсім несподівано; раптово [ФСУМ, 2, с. 837]. Ці яшчэ – бел.: **з вераб’ёў нос**. 1. Вельмі мала. 2. Невялікі па колькасці, памерах. [ФСБМ, 1, 55]; пол.: **Strach, straszyclo no wroble**: 1. kij przybrany łachmanami, stawiany w ogrodach i na polach dla odstraszania ptastwa wyrzadzajacego szkody; 2. czlowiek dziwacznie wygladajacy [Skorupka, 2, s. 616].

Сюды ж можна дадаць і ФА па (самыя) вушы, кроў з малаком, пуціць слязу, адным духам, браць верх, сам па сабе і інш.

Літаратура

1. Лепешаў, І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.
2. Лепешаў, І.Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 264 с.
3. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. Т. 1. А–Л. – 500 с; Т. 2. М–Я / І.Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – 607 с. [ФСБМ].
4. Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 284 с.
5. Фразеологический словарь русского языка: Свыше 4 000 словарных статей / Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И. Федоров; Под ред. А.И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 543 с. [ФСРЯ].
6. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – Київ: Наукова думка, 1993. – 984 с. [ФСУМ].
7. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., испр. и доп. / Н.М. Шанский – М.: Высш. шк., 1985. – 160 с.
8. Skorupka Stanisław. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, Wiedza Powszechna, 1989. – А / Р – 788 s.; R / ż – 909 s. [Skorupka].